

РЕПРОДУКТИВНИЙ ПЕРЕКЛАД VS АДАПТИВНИЙ ПЕРЕКЛАД

Анотація. Стаття присвячена обґрунтуванню виокремлення в перекладознавстві понять «репродуктивний переклад» і «адаптивний переклад». Диференціація перекладацьких стратегій обумовлена ступенем прагматичного потенціалу тексту / дискурсу в перекладі, який, перш за все, залежить від частотності функціонування культурно обумовлених лексичних одиниць.

Ключові слова: репродуктивний переклад, адаптивний переклад, прагматичний потенціал тексту / дискурсу.

Аннотация: Статья посвящена проблеме вычленения в переводоведении понятий «репродуктивный перевод», «адаптивный перевод». Дифференциация данных переводческих стратегий обусловлена степенью прагматического потенциала текста / дискурса в переводе, который, в первую очередь, зависит от частотности функционирования культурно маркированных лексических единиц.

Ключевые слова: репродуктивный перевод, адаптивный перевод, прагматический потенциал текста / дискурса.

Summary: The article highlights the necessity to distinguish in the theory of translation the notions of “reproductive translation” and “adaptive translation”. This differentiation of translational strategies is defined, first of all, by the degree of the pragmatic potential of a text / discourse under translation. From this perspective the most essential is frequency of functioning of the culture bearing lexical elements.

Перекладний текст визнають високоякісним у тому разі, коли він відповідає традиціям типології текстів у культурі суспільства перекладної мови, тобто тим традиціям, що добре відомі адресатові й він очікує на них за певних умов спілкування. Зауважимо, що за умов домінантної орієнтації на мовні й культурні пріоритети рецептора, ступінь близькості або віддаленості від тексту оригіналу може варіюватися для різних типів текстів. У такому розумінні особливої ваги набуває свідоме рішення перекладача на користь власне перекладацьких або адаптивних стратегій. Якщо перекладач ладен пожертвувати інтересами своєї аудиторії, наприклад, з тим, щоб ознайомити з чужою культурою або з тим, щоб пом'якшити настанови своєї аудиторії, перекладач удається до репродукції з метою зламати свої стереотипи.

У разі інформативного перекладу прагматичного, культуро обумовленого типу тексту для спеціалістів вважається логічним застосування репродуктивного перекладу, оскільки для спеціалістів ця інформація становить певну професійну значущість. Ідеологічне підґрунтя цього тексту в такому розумінні сприймається не як культурно обумовлена інформація, а як технологія. В усіх інших випадках, коли йдеться про орієнтацію на всіх носіїв мови (або на неспеціалістів), алгоритм перекладацьких дій зрушується в бік адаптивних стратегій. Більш того, коли йдеться про вплив на аудиторію, перекладач повинен зробити вибір між двома комплементарними типами перекладу. Перекладач може погодитися на це у роботі з одними типами тексту й не погодитися під час роботи з іншими типами текстів, проте у будь-якому разі він обирає свідомо, прогножуючи ймовірну реакцію аудиторії.

Зрозуміло, що прагматичний і, відповідно, адаптивний потенціал типу тексту перебувають у прямій залежності від частотності реалізації культуро обумовлених лексичних елементів. Інакше кажучи, вербалізація типу тексту набуває ознак складного, суперечливого процесу, якщо йдеться про аналіз лексики, задіяної в ідеологічно детермінованих дискурсах, таких як, наприклад, педагогічний, політичний і релігійний.

Для цілей нашої статті актуальним убачається окреслення специфіки не лише прагматексту, а й тексту, створеного в умовах однієї національної культури, що містить певний ступінь імпліцитного культурологічного змісту, а отже – упізнаного носіями певної культури.

Процес адаптації лінгвокультурологічного аспекту розглянуто на матеріалі художніх творів у роботах як вітчизняних, так і зарубіжних лінгвістів та перекладознавців [2; 3; 4; 6; 12; 14; 16; 17; 18; 19; 22; 25; 27].

Культура – сукупність матеріальних і духовних цінностей, накопичених і накопичуваних певною спільнотою людей, і ті цінності однієї національної спільноти, яких зовсім немає в іншій або суттєво різняться від них, становлять національний соціокультурний фонд, що у певний спосіб відображений у мові. У першу чергу це стосується реалій.

Реалії як своєрідне лінгвістичне явище становлять категорію безеквівалентної лексики. В аспекті лінгвокраїнознавства цей термін було всебічно розглянуто в роботах В.С.Виноградова [5], Є.Верещагіна та В.Костомарова [4]. Характерною ознакою безеквівалентної лексики й реалій зокрема є їх неперекладність на інші мови за допомогою постійної відповідності. Проте це зовсім не означає, що вони є абсолютно неперекладними [там само]. З точки зору перекладу, маючи на меті практичну ціль – полегшення роботи перекладача з «неперекладним» у перекладі, вагомого значення набувають дослідження С.Флоріна й С.Влахова, які пропонують детальну систему способів відтворення реалій і фразеологізмів засобами цільової мови [7].

Далі – символ. Слово «символ» одне з найбільш багатозначних у системі семіотичних наук [19]. Історію вивчення поняття «символ» можна уявити як розгортання основних його властивостей.

Природа символу, розглянута з позицій психології, соціології, семантики і т.п., полягає в тому, що знаки стають символами лише тоді, коли ними послуговуються в ментальному житті колективу, адже лише тоді вони дійсно набувають ваги [26; 28; 29]. Аналіз найрізноманітніших наукових підходів до вивчення поняття «символ» свідчить про низку визначень цього поняття, які навіть можуть протиставлятися одне одному принаймні тому, що вчені пропонують свої визначення, зважаючи переважно на цілі й завдання свого конкретного спрямування. Інакше кажучи, навіть якщо ми не знаємо, що таке символ, кожна система знає, що таке «її символ», і потребує його для роботи її семіотичної структури [19].

Ми розглядаємо поняття «символ» з позицій прагмалінгвістики й перекладознавства, саме тому нашу увагу привертає таке визначення, яке мало б практичну цінність для роботи перекладача з іншокультурними прагматичними текстами. У такому розумінні найповнішою вбачається дефініція символу, запропонована С.С.Аверинцевим. Слідом за ним ми розуміємо під символом «образ у аспекті його знаковості, і знак, наділений усією органічною та невичерпною багатозначністю образу» [1, с.607]. Таке трактування править за основу піонерського, за своєю сутністю, теоретичного й практичного дослідження специфіки функціонування символів простору у художньому тексті на матеріалі творів М.Гоголя та їх англійських перекладів, здійснених М.О.Новиковою та І.М.Шамою [20].

Ідеологічна домінанта, що є підґрунтям функціонування політичного й релігійного дискурсів, визначає й прагматику аналізованих типів текстів, що багато в чому (якщо не у всьому) базується на культурно специфічних мовних одиницях.

У такому розумінні щодо символу важливо пам'ятати, що символи завжди емоційні тому, що вони «нащадки не сухого (бездушного) розуму, але потужного духовно-психологічного переживання, причому...переживання неодмінно колективного» [21, с.239]. Питання в іншому: якою мірою застосовуються перекладацькі й адаптивні стратегії під час роботи не так з національно-культурними лексичними маркерами, як під час перекладу типів текстів. Для того, щоб знайти відповідь на це питання, ми дослідили основні, вагомні для прагматекстів одиниці як-от реалії і символи. Залишається розглянути концепти.

Отже, концепт. Підхід до аналізу тексту з огляду на його змістові компоненти набув значного теоретичного розвитку у зв'язку з уведенням у науковий обіг поняття «концепт». Під концептом у сучасних дослідженнях розуміється: «базова когнітивна сутність, що уможливорює поєднання смислу з уживаним словом» [13]; «культурно відзначений вербалізований зміст, представлений у плані вираження низкою своїх мовних реалізацій, що утворюють відповідну лексико-семантичну парадигму» [8]; «ментальне утворення, що відображає об'єкти як предметного, так і ідеального світу, і являє собою одиницю колективної свідомості, що зберігається в колективній пам'яті носіїв мови, характеризується багатомірністю, дискретністю смислу» [3; 15; 18; 23].

Лінгвокультурологічний підхід до аналізу тексту спрямований на «висвітлення особливостей менталітету народу, обумовлених його історією й відображених у мові концептосфери (Д.С.Лихачов), культурних концептах (Ю.С.Степанов)» [цит. за 15, с.186]. З цих позицій культурний концепт розглядається як «багатомірне смислове утворення, в якому виділяються ціннісна, образна й понятійна сторони» [15, с.109]. Актуалізація низки культурних концептів у тексті утворює так звану «сітку» [3, с.337] або основу змістової структури тексту, що спричиняє уявлення про текст як динамічне явище, співвідносне з історико-культурними особливостями його створення й прочитання. Зважаючи на зазначене, логічним убачається й вибір ряду ключових не лише для певного дискурсу, але й, що більш важливо, для обох культурних традицій концептів, функціонування яких дозволяє відзначити культурну специфіку чи культурну обумовленість певного прагматичного тексту. Так, для політичного дискурсу релевантними постають концепти «*влада*», «*вибори*», «*лідер / лідерство*», «*політика*», яким у атлантичній традиції відповідають «*authority*», «*candidate*», «*leader (politician)*», «*politics*». Для релігійного дискурсу відповідно – «*гріх*», «*душа*», «*спокуса*», «*проповідь*», «*святий*», «*спасіння*» й у атлантичній традиції – «*salvation*», «*saint*», «*sermon*», «*sin*», «*soul*», «*temptation*».

Розглянувши поняття концепту, перед нами постало питання: який саме аспект концепту необхідний перекладачеві під час роботи з прагматичними типами тексту.

Концепт – це поняття з культурною семантикою [21]. Культурна семантика концепту виражається в асоціаціях, що у свою чергу реалізуються оцінністю а ще конкретніше – аксіологемами. Аксіологеми з експліцитно / імпліцитно вираженою позитивною / негативною коннотаціями «конвоюють» концепт у тексті, накопичуючи навколо нього оцінки, емоції, коло асоціацій, які через знаковість для певної культури часом не мають того, що називається текстовою або вербальною актуалізацією, але однаково сприймаються аудиторією.

Що відбувається, наприклад, з лексемою «політик» під час переходу від одного типу тексту до іншого в межах політичного дискурсу, якщо інтерес для нас становить семантична структура цієї лексеми і точніше – її культурний компонент?

У словниковій статті «політик» – це термін, тому що основна функція словника все ж інформативна. Для підручника з політології «політик» уже не термін, а поняття, оскільки воно вже містить асоціації й тому набуває культурної конотації. Наведений зсув від терміна до поняття пояснюється імпліцитно заданою настановою навчального тексту на формування політичних переваг і відповідно на програмування ідеологічних поглядів соціуму. З точки зору тексту подібні семантичні трансформації сполучені зі зміною домінанти в системі функцій, а саме в актуалізації директивної або волюнтаривної функцій даного типу тексту. Уже в політичному виступі або в політичній промові лексема «політик» тяжіє до концепту. Прагматичний комунікативний початок політичної промови максимально актуалізує культурний компонент лексеми «політик» за допомогою широкого залучення не лише культурних асоціацій, а й оцінності всіх видів, наприклад, «емоційної оцінки» [24, с.6], а також реалій і символів, що всі разом і «виводять» лексему «політик» на рівень концепту. У рекламному типі тексту лексема «політик» може вербально й не реалізовуватись, проте, залучення всього арсеналу мовних засобів оцінності від аксіологем з експліцитно вираженою позитивною / негативною конотаціями, а також реалій, символів до гіпонімів політичних концептів зрештою зміцнить позицію лексеми «політик» на самому високому з точки зору культурної обумовленості рівні, а саме концепту. Водночас ми простежуємо і зсув домінуючих функцій у бік однозначно директивної та експресивної.

Таким чином, міра прагматичності типу тексту пропорційна частотності функціонування мовних одиниць з національно-культурним компонентом. Причому й сама частотність уживання, й ієрархія культурно обумовлених одиниць впливають на специфіку функціонування аналізованого типу тексту не лише в межах дискурсу, а й у межах культурної традиції. Для перекладача це означає, що реально він працює з двома типами інформації в тексті – предметною (власне фактуальною) [10] і оцінною.

У процесі перекладу дискурсу / тексту різні типи інформації визначають алгоритм перекладацьких дій у виборі або на користь репродуктивного перекладу, або на користь адаптивного перекладу. Для репродуктивного перекладу домінуючою є предметна інформація, виражена магістральністю інформативної (денотативної, когнітивної) функції для даного типу тексту. Перевага оцінних (конотативних) видів інформації неминуче спричиняє актуалізацію стилістичних функцій. А це означає, що під час репродуктивного перекладу дотримати сполучення домінуючих функцій в умовах асиметрії мов і культур надзвичайно складно. Як це не парадоксально, але особливої ваги це твердження набуває в роботі з текстами близьких культур.

Удавана близькість культур спричиняє легкість сприйняття аксіології, та чималі складнощі при перекладі, особливо в тих випадках, коли йдеться про історично близькі культури, що й обумовлює необхідність застосування адаптації на рівні оцінності.

Унаслідок чого адаптивний потенціал дискурсу / тексту – це потенційна спроможність певного дискурсу / тексту до адаптації в перекладі, а іноді й до обов'язкової його адаптації. Потенційна «схильність» до адаптації залежить від дистанції між контактуючими мовами й культурами та безумовного пріоритету прагматичної функції під час перекладу.

Таким чином, приходимо до висновку, що обов'язковість перекладу-адаптації пояснюється не так мовними розбіжностями, як культурними. Незбереження під

час перекладу домінуючих функцій спричиняє зсув як у межах дискурсу, так і в межах типів текстів. За приклад розглянемо волюнтативну й директивну функції, характерні для проповіді як типу тексту. Що з ними відбувається на рівні дискурсу, якщо ми репродукуємо, а не адаптуємо цей тип тексту із східнослов'янської в атлантичну традицію.

Специфіка проповіді східнослов'янської традиції полягає в тому, що в ній, порівняно з іншими типами тексту, найповніше реалізується концептосфера православ'я, що виявляється у високій частотності реалізації аксіологем з полярними маркерами, концептів і гіпонімів до релігійних концептів. Під час репродуктивного перекладу волюнтативна функція значно редукується, а водночас підвищується ймовірність виникнення в аудиторії хибних асоціацій. У першу чергу це пояснюється високою частотністю функціонування сакральних онімів у православній проповіді (свв. отці, великомученики) і надто концептосфери Пресвятої Богородиці. Під час репродуктивного перекладу збереження сакральних онімів спричиняє редукцію волюнтативної і директивної функцій, що зрештою «посує» даний тип тексту не лише в бік іншого типу тексту (релігійного есе, наприклад), але й у бік іншого дискурсу – наукового. І пояснюється це асиметрією релігійної традиції в обох культурах, оскільки протестантизм не сприймає свв. отців та великомучеників і концептосфери Пресвятої Богородиці.

Яким же чином під час репродуктивного перекладу в іншокультурній аудиторії виникають хибні асоціації?

Волюнтативна функція в проповіді тісно пов'язана з емотивною та емоційною функціями. Волюнтативна функція майже завжди апелює до емоційності тексту, а емоційність, як ми вже зазначали, експлікується в тексті маніфестацією аксіологем різних типів, гіпонімами до концептів і самими концептами. І в результаті репродуктивного перекладу концепт «гріх» східнослов'янської традиції, набуваючи оцінності з полярними маркерами, сприймається аудиторією атлантичної традиції не лише як тільки страшне й погане, а як дещо безвихідне й депресивне, що зрештою породжує сумніви в необхідності такої релігії.

Усе викладене, на наш погляд, яскраво демонструє теоретичне положення про те, що функціональне призначення тексту визначає набір перекладацької стратегії [30] і таким чином, може передбачати комплементарність перекладацьких і адаптивних стратегій. Іншими словами, усвідомлені чи неусвідомлені контекстуальні, функціональні, типологічні зсуви під час перекладу можуть викликати неадекватну ідентифікацію типу тексту / дискурсу в умовах іншокультури.

Кожен тип тексту (і в цілому дискурсу) характеризується певним набором та ієрархією елементів з культурним компонентом, функціонування яких і визначає місце цього типу тексту в парадигмі прагматичних текстів. Отже, логічно припустити, що статутна зміна одного або всіх елементів може спричинити й статутну зміну типу тексту. Так, у принципі, відбувається з типами текстів під час інтралінгвістичної транспозиції текстів, коли при переході від менш прагматичного до більш прагматичного типу тексту значно зростає частотність функціонування культурно обумовленої лексики й ширше – культурного значення. І під час перекладу в іншу культуру ця модель допомагає перекладачеві уникнути хибних шляхів у виборі стратегій. Наприклад, статутні зміни реалії та символу (перехід реалії в символ і навпаки), характерні для певного типу тексту, можуть спричинити надлишкову гіперсимволізацію, тобто нарощення додаткових символів, які будуть

сприяти переключенню типу тексту в інший або гіпосимволізації – визначення конкретного символу, який у свідомості іншої культури не є символом. Такий якісний перерозподіл культурної інформації безумовно стосується й системи контекстів. У такому розумінні можна говорити про те, що чим менше культурного компонента в тексті, тим більше необхідно стратегій репродуктивного перекладу й, відповідно, менше адаптивних стратегій і навпаки. Таким чином, культурна асиметрія обумовлює не лише принципів відмінності в парадигмі текстів, але також і визначає систему домінуючих форм дискурсів, збереження яких під час перекладацької трансляції сприяє адекватному сприйманню певного типу дискурсу, тобто адекватну його ідентифікацію та інтерпретацію.

Важливо наголосити, що зростання культурного компоненту в тексті вимагає залучення здебільшого стратегій адаптивного перекладу й, відповідно, зменшення стратегій репродуктивного перекладу.

І, оскільки переклад підкоряється функції спілкування, розуміння, то для того, щоб це спілкування було повноцінним і, головне, адекватним, необхідно, як влучно зазначив С.С.Аверинцев, щоб переклад приймав форму розуміння «поверх бар'єрів нерозуміння» [11, с.278].

Бібліографічні посилання

1. **Аверинцев С.С.** Символ // Философский энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – С.607-608.
2. **Болдырев Н.Н.** Антропоцентричность языка с позиции разных культур // Матер. II Междунар. науч. конф. „Филология и культура” / Отв. ред. Н.Н.Болдырев: В 3 ч. - Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р.Державина. - 2001. - Ч.1. - С. 15 - 21.
3. **Вежбицкая А.** Язык. Культура. Познание / А.Вежбицкая - М., 1997. - 416 с.
4. **Верещагин Е.М., Костомаров В.Г.** Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. -2-е изд., перераб. и доп. - М.: Русский язык, 1983. - 233 с.
5. **Виноградов В.С.** Лексические вопросы перевода художественной прозы / В.С.Виноградов. – М.: Изд-во МГУ, 1978. – 174с.
6. **Виноградова Т.Ю.** Картина мира и некоторые аспекты межкультурной коммуникации // Филология и культура. - Тамбов: ТГУ им. Г.Р.Державина, 2001. - Ч.2. - С. 127 - 129.
7. **Влахов С., Флорин С.** Непереводимое в переводе / С.Влахов, С.Флорин. – 2-е изд-е., испр. и доп. / Под ред. Вл. Россельса. – М.: Высш.шк., 1986. – 416с.
8. **Воркачев С.Г.** Методологические основания лингвоконцептологии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <<http://tpl1999.narod.ru/WEBTPL2002/CONTESTSTPL2002.HTM>>
9. **Воробьев В.В.** Лингвокультурология (Теория и методы): Монография / В.В.Воробьев. - М.: РУДН, 1997. - 331с.
10. **Гальперин И.Р.** Текст как объект лингвистического исследования / И.Р.Гальперин. – М.: Наука, 1981. – 138с.
11. **Гуревич А.Я.** Средневековая литература и ее современное восприятие // Из истории культуры средних веков и Возрождения. – М.: Наука, 1976. – С.256-279.
12. **Донец П.Н.** Основы общей теории межкультурной коммуникации: научный статус, понятийный аппарат, языковой и неязыковой аспекты, вопросы этики и дидактики. - Харьков: Штрих, 2001. - 386 с.
13. **Залевская А.А.** Психолингвистический подход к анализу языковых явлений // Вопросы языкознания. - 1999. - №6. - С. 31-42.
14. **Зорівчак Р.П.** Реалія і переклад (на матеріалі англословних перекладів української прози). - Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1989. – 216 с.
15. **Карасик В.И.** Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И.Карасик. – Москва: Изд-во «Гнозис», 2004. – 390с.
16. **Комиссаров В.Н.** Слово о переводе. Очерки лингвистического учения о переводе / В.Н.Комиссаров. – М.: Международные отношения, 1973. – 215с.
17. **Коптілов В.В.** Актуальні питання українського художнього перекладу / В.В.Коптілов. - К.: Дніпро, 1971. - 132 с.
18. **Лихачев Д.С.** Культура как целостная система // Новый мир. - 1994. - № 8. - С.3 – 8.
19. **Лотман Ю.М.** Внутри мыслящих миров. Человек - текст - семиосфера – история / Ю.М.Лотман. - М.: Языки русской литературы, 1996. - 464 с.

20. **Новикова М.А., Шама И.Н.** Символика в художественном тексте. Символика пространства (на материале «Вечеров на хуторе близ Диканьки» Н.В.Гоголя и их английских переводов): Учеб.пособие. – Запорожье: СП «Верже», 1996. – 172с.
21. **Новикова М.О.** Міфи та місія / М.О.Новикова. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. – 432с.
22. **Петров М.К.** Язык, знак, культура / М.К.Петров. - М.: Наука, 1991. - 327 с.
23. **Степанов Ю.С.** Константы: словарь русской культуры. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Академический проект, 2001. – 990с.
24. **Телия В.Н.** Экспрессивность как проявление субъективного фактора в языке и ее прагматическая ориентация // Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – С. 5-12.
25. **Швейцер А.Д.** Текст и перевод / А.Д.Швейцер. - М.: Наука, 1988. - 120 с.
26. **Burke K.** Language as Symbolic Action. - Barkley, CA: Univ. of California Press, 1966. - 514 p.
27. **Hymes D.H.** Language in Culture and Society: A Reader in Linguistics and Anthropology. – Oxford: Oxford Univ. Press, 1964. - 261p.
28. **Mead, George H.** Social Consciousness and the Consciousness of Meaning // Psychological Bulletin, 7. – Leipzig, 1910. - P.397 – 405.
29. **Miller, Neal E., and Dollard, John.** Social Learning and Imitation. - New Haven: Yale Univ. Press, 1941. – 349p.
30. **Newmark P.** Approaches to Translation. - Oxford: Pergamon Press, 1982. - 284 p.